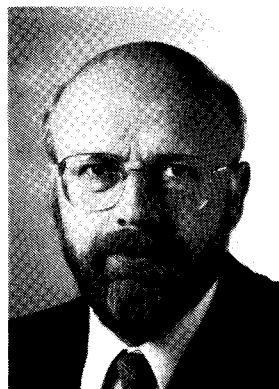

Dr. R.L. Haan

Kerk in de omroep

Het is merkwaardig welk een negentiende-eeuws kerkbeeld voorkomt bij veel beleidsmakers van de NOS en van het ministerie van WVC. Juist door de ontzuiling is de betekenis van de kerkelijke omroep toegenomen. In een tijd waarin de omroepreserve dreigt te worden uitgeput, stelt het Commissariaat voor de Media ook een verlaging van de financiering voor de kerkelijke omroep voor. Dat zou op termijn zijn einde betekenen.

Oecumene en apostolaire betrokkenheid op de samenleving zijn de leidende gedachten geweest die aan de wieg van de kerkelijke omroep hebben gestaan. Het initiatief ging uit van vier uit de zestiende eeuw daterende historische protestantse kerken en de oud-katholieke Kerk. Ongetwijfeld was er bij deze kerken ook onvrede over de wijze waarop zij in het verzuilde omroepbestel eerder bij de omroepverenigingen waren 'ondergebracht'. Met name was er een Hervormd ongenoegen inzake de NCRV. Maar overheersend was het naoorlogse kerkelijke elan, dat in de Nederlandse Hervormde Kerk een krachtig vernieuwingsproces inluidde. Voor de overige kerken kwam er een gelijke behandeling, ook voor hen resulterend in de toewijzing van kerkelijke zendtijd. De naoorlogse ontwikkelingen in kerk en samenleving leidden er toe dat de aanvankelijk 'niet-oecu-

menische' Gereformeerde Kerken toegroeiden naar het IKOR en naar een oecumenische kerkopvatting. In 1976 traden zij toe tot de oecumenisch-kerkelijke omroep,¹ hetgeen de verbreding bracht van het IKOR² tot de IKON, de Stichting Interkerkelijke Omroep Nederland.

Zij werden bij die toetreding vergezeld door het Leger des Heils en de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten.³ Het Convent van Kerken hield op te bestaan, hetgeen de overblijvende niet in de IKON participerende kerken niet onwelgevallig was, daar zij voortaan weer zuiver onder eigen naam konden uitzenden zonder medeverantwoordelijk te zijn voor gezamenlijke programma's. Sinds 1976 zenden vier (thans vijf) kleinere kerken zelfstandig uit 'in het kader van de zendtijd voor de Kerken' (ZVK).⁴

Niet alleen de kleine protestantse ker-

Dr. R.L. Haan (1938) is directeur Algemene Zaken van de IKON.

1. Een logische ontwikkeling, nadat de GKN zich in 1968 tot de Raad van Kerken in Nederland, en in 1972 bij de Wereldraad van Kerken hadden aangesloten.
2. Interkerkelijk overleg in Radio-aangelegenheden. Ook de Evangelische Broedergemeente werd lid van de IKON.
3. De jaarvergadering van de Bond besloot in 1985, zij het tegen bijna unaniem advies van de leiding in, tot terugtrekking uit de stichting IKON.
4. Het zijn De Christelijke Gereformeerde Kerken, de Bond van Vrij Evangelische Gemeenten, de Gereformeerde Kerken/Vrijgemaakt, alsmede de Unie van Baptistengemeenten en de Nederlands Gereformeerde Kerken.

ken, ook het rooms-katholiek Kerkgenootschap profiteerde van de Barthse theologie die de stimulans was geweest tot de eigen kerkelijke zendtijd. De zendtijd van het RKK is ontstaan naar analogie van die van het IKOR en haar huidige omroeporganisatie is meegegroeid met die van de IKON. Nog meer dan de vroegere Gereformeerden met de NCRV was de rooms-katholieke Kerk verbonden met 'eigen' organisaties als de KRO. Dat lag en ligt in de lijn van de rooms-katholieke traditie en kerkopvatting. Het rooms-katholieke Kerkgenootschap geeft gestalte aan haar verantwoordelijkheid voor de eigen zendtijd via de Bisschoppelijke Commissie voor Sociale Communicatiemiddelen, die wordt voorgezeten door 'media'bisschop Bär van Rotterdam. RKK en IKON hebben sinds het begin van het televisietijdperk veelvuldig samengewerkt in het nog volwaardiger oecumenisch verband van protestant en katholiek. Een van de voorbeelden die het meest in het oog loopt is de actualiteitenrubriek 'Kenmerk', de oudste op de Nederlandse televisie (1963) en een gezamenlijk programma van RKK en IKON.

A ministry, not a business

Het IKOR voerde in zijn briefhoofd de spreuk 'A ministry, not a business'. In 1960 is het bestuur 'van mening dat er in de aanvang wellicht reden is geweest het 'ministry'-karakter van het IKOR te onderstrepen tegenover de 'ondernemingen' in de rest van het Nederlandse omroepwezen, maar acht zulks thans niet meer opportuun. Bij het aanmaken van nieuw briefpapier zal de bedoelde regel niet meer worden afgedrukt'.⁵ Dat er sindsdien reeds lang sprake is van een semi-publiek bestel betwijfelt niemand meer. Opnieuw komt thans de vraag op waarin de kerkelijke omroep zich als 'ministry' onderscheidt van de overige omroep'ondernemingen', een vraag die mag en moet worden gesteld wanneer het gaat om de legitimatie – de wettelijke garantie – van de kerkelijke zendmachtigingen.

Dit ministerium – dat dienstwerk – kan ik het best illustreren vanuit de directe praktijk van de enige kerkelijke omroeporganisatie, de IKON. VU-hoogleraar in de praktische theologie Firet heeft ooit de IKON-programmamakers vergeleken met 'ambtsdragers', daarmee doelend zowel op hun zelfstandigheid als op hun betrokkenheid en opdracht. De programmamakers geven vorm aan de gestalte van de kerk in de omroep. Die omroepgestalte is zowel analoog aan de primaire gestalte van de kerk, als daarvan verschillend.

De analogie komt tot uitdrukking in de wijze waarop de kerkelijke functies van verkondiging en viering, het bieden van gemeenschap en levensoriëntatie, het pastoraat en het diaconaat in het omroepwerk worden vertaald. De statuten vermelden als uitgangspunt van de Stichting IKON de basisformule van de Wereldraad van Kerken; de IKON-kerken zijn 'een gemeenschap van kerken die de Heer Jezus Christus als God en Heiland overeenkomstig de Heilige Schrift belijden en daarom hun gemeenschappelijke roeping gezamenlijk willen vervullen tot eer van God, de Vader, Zoon en Heilige Geest'.⁶

Verkondiging en viering is vanouds het hart van de radioprogrammering. Op de televisie bestaat in dit opzicht terughoudendheid. De kerkdienst is geen kijkspel; als tv-programma – wat een kerkdienstuitzending immers is! – is de registratie van een reguliere viering statisch. Het is bovendien – ook in theologisch opzicht – een merkwaardige doublure om op dezelfde tijd door dezelfde kerkelijke omroep zowel een dienst uit te laten zenden via de radio als de tv. Radio heeft voorrang. De luister-

5. Notulen van 4 maart 1960, geciteerd door Harry Brockhus, *A ministry, not a business. De geschiedenis van het IKOR 1946-1976*. Instituut voor Massacommunicatie, Universiteit van Amsterdam, z.j., 75.

6. Buiten beschouwing blijft dus de programmafilosofie van het RKK en van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap. De volgende verwoording van het IKON-beleid komt mij echter voor op haar plaats te zijn, daar zij betrekking heeft op het grootste deel van de kerkelijke zendtijd en ten dele ook op de andere kerken van toepassing is.

raar is meer betrokken, minder voyeur. Woord en muziek communiceren gemakkelijker; het beeld verstoort niet en leidt niet af.⁷ Het bereik is groter; zieken en ouden van dagen, automobilisten en werkenden hebben gemakkelijk toegang.

Gemeenschapsoefening en levensoriëntatie zijn essentieel voor het kerkelijk leven. Deze functies keren terug in de omroepgestalte van de kerk. Zeer belangrijk is decennialang het kerkelijk jeugdwerk geweest. Hoewel dat bij lange na niet verdwenen is, is het toch sterk afgebrokkeld.⁸ De aandacht voor de jeugd is er van meet af in de kerkelijke programmering geweest. Die beide functies: 'jeugd' en 'informatie' hadden onmiddellijke prioriteit toen de televisie haar intrede deed, namelijk in het jeugdprogramma 'Logboek' en de samen met RKK gemaakte actualiteitenrubriek 'Kenmerk', blik vanuit de kerken op de wereld, en blik van de wereld op de kerk. Beide tradities zijn ononderbroken voortgezet en uitgebouwd. De radiatorubriek 'De Andere Wereld van Zondagmorgen' is het radiocomplement van 'Kenmerk'.

Het pastoraat komt in de allereerste plaats tot uitdrukking in de programmering zelf. Troost en levenshulp zijn in de recente periode doelstellingen geweest van de kerkelijke programmering waarop nieuwe bezinning heeft plaatsgevonden.⁹ Groot is de lijst van programma's die de IKON gemaakt heeft met het oog op deze doelstelling: interviews, gespreksprogramma's, documentaires, docudrama en drama, thema-kerkdiensten. Daarnaast is er het werk van het oecumenisch radiopastoraat, parallel aan de radio- en tv-programmering. Duizenden vinden met hun geestelijke en praktische levensproblemen vanuit hun gerespecteerde anonimiteit de weg naar de pastor.¹⁰ Het gaat hierbij niet om 'nazorg', maar om ambtelijk pastoraat en diaconaat door predikanten die ambtsdragers zijn van de kerk en door de kerk voor dit werk beroepen.¹¹

Behalve dat de kerkelijke omroep diaconaat verleent, roept hij ook op tot diaco-

naat. De kerkcollecte kreeg in de omroep gestalte in het werk van de 'Wilde Ganzen', aanvankelijk een commissie van het IKOR, sinds 1972 een dochterstichting van IKOR en IKON.¹²

De kerk in de omroep transposeert haar functies dus waar mogelijk naar de werkwijze van de omroep. Zij is hierbij de oorspronkelijke apostolaire doelstelling trouw gebleven: gerichtheid op en dienstbaarheid aan de samenleving. Haar plek is bescheiden, maar zij wil die met overtuiging blijven innemen. Nimmer is van deze positie misbruik gemaakt ter wille van de 'PR' van de betrokken kerkinstellingen. De kerkelijke omroep is belangeloos en maakt zich als omroepinstelling niet breed. Er is geen ander doel dan het programma en het onmiddellijk daarmee verbonden radiopastoraat en diaconaat.

Op de wetgever en de media-autoriteiten doen de kerken dan ook het beroep dat zij in hun omroepgestalte – de IKON – niet zullen worden betrokken in de om zich heen grijpende concurrentiestrijd, financiële gevechten en politieke debatten. Immers, het verlenen van de zendmachtiging van overheidswege veronderstelt tevens het waarborgen van de voorwaarden

7. De kerken hebben sinds hun plaatsing op Hilversum 5, later Radio 5 daartegen geprotesteerd. Het luistercijfer is aanzienlijk gedaald; de AM-zender van Radio 5 is in veel gevallen niet ontvankelijk (ziekenhuizen, autoradio's) en moeilijk vindbaar. De geluidskwaliteit doet aan de uit te zenden muziek onrecht.
8. Zie hierna (par. 4) over de verlegging van maatschappelijke functies naar de omroep.
9. Vgl. Ds. W.J. Koole, *Kan televisie troosten? Levenshulp als pastorale omroepbijdrage*, IKON, Hilversum 1984 (doctoraalscriptie VU).
10. Zie prof.dr. J. Firet en dr. J. Hendriks, *Ik heb geen mens. De anonieme pastorale relatie*, Den Haag 1986.
11. Van 1959 tot zijn overlijden in 1986 ds. Alje Klamer. Sinds 1987 ds. Hans Stolp. In 1991 werd, gezien de dringende maatschappelijke behoefte, door het IKON-bestuur een tweede pastor toegevoegd, ds. Judith van der Werf.
12. De stichtingsvorm bleek wenselijk teneinde Wilde Ganzen in staat te stellen zelfstandig rechtshandelingen te verrichten en de door de gevers bijeengebrachte hulpelden te vrijwaren tegen het risico dat die eventueel zouden moeten worden ingezet ter dekking van de omroepexploitatie van het IKOR. Wilde Ganzen bleef overigens gelijk: de stichting verricht het pastorale en diaconale werk van de IKON.

waaronder die zendmachtiging kan worden uitgeoefend.

Mediatheologische opmerkingen

Hoewel de kerkelijke omroep begon met het uitzenden van kerkdiensten, heeft de kerkelijke programmering zich spoedig ontwikkeld tot een breder programma. Dat komt omdat het kerkelijk leven niet alleen bestaat uit het houden van kerkdiensten, maar zich manifesteert in allerlei vormen van gemeenschapsoefening, bezinning en dienstbetoon. Het is merkwaardig welk een negentiende-eeuws kerkbeeld voorkomt bij veel beleidsmakers in Hilversum en Rijswijk. Hoewel vijf miljoen – per huishouding ook omroepbijdragen betalende – Nederlanders lid zijn van een kerkgenootschap bestaat het beeld van een verdwijnende irrelevante instelling, met name bij diegenen die niet gehinderd worden door kennis van het maatschappelijke veld in dit opzicht, noch door enige belangstelling voor wat kerkelijke werkers – en programmamakers – drijft. Hoewel 45 jaar praktijk van het kerkelijk omroepwerk voor zichzelf spreekt – dat moet het overigens ook; er is geen ander belang dat verdedigd hoeft te worden – kan het gebeuren dat ambtenaren of politici de kerkelijke programmering

er voor het publiek.¹³ Hij is missionair in de zin van beschikbaar en gedreven; hij is niet uit op ledenwinst voor de kerken. Die publieke functie van de kerken verplicht; zij vereist een weloverwogen en professioneel gebruik van de publieke media radio en televisie. De zendmachtiging nodigt uit tot de vertaling van de kerkelijke opdracht in de taal van de media en de situatie van de luisteraar en kijker. De externe pastorale situatie is voor kerkleden en niet-kerkleden gelijk. Hun problemen en interesses zijn, met de toenemende invloed van de maatschappelijke conditionerende factoren, ook hoe langer hoe meer identiek.

In dit deelnemen aan de algemene *condition humaine* gaat het niettemin om zinduidingen en om 'signalen van gezindheid'. De 'kerkelijke boodschap' blijft dus essentieel. Maar die is niet 'boodschappereg'. De Amerikaanse predikant William Fore waarschuwt tegen de corruptie van de drang tot 'effectiviteit' in de religieuze en pastorale communicatie.¹⁴ Dat betekent dat de religieuze communicatie grondig verschilt van de gebruikelijke technologische communicatie-opvatting, die middel en doel, kosten en baten wil bepalen op grond van de technische relatie tussen 'zender', 'boodschap', 'kanaal' en 'ontvanger', bij welke laatste een bepaalde wil dient te worden opgelegd of anders gezegd, gedragsverandering bereikt. De Evangelieverkondiging is niet manipulatief. Deze heeft een diepe theologische oorzaak, die des te meer spreekt in het kerkelijke omroepwerk. Fore definieert communicatie dan ook anders: als een 'gezamenlijk delen van ervaringen door middel van gemeenschappelijk begrepen betrekkingen'.¹⁵

'De mens in zijn situatie is mede-constitutief voor het verkondigingsgebeuren',

De kerkelijke omroep werkt niet voor een doelgroep maar voor het publiek

eenvoudig verwijzen naar het 'doelgroepen'vlak. De kerkelijke omroep werkt echter niet voor een eigen doelgroep, maar is

13. De IKON kent maar één 'doelgroep'programma, in de zin dat het programma bedoeld is voor een specifieke groep; dat zijn de twee televisiekerkdiensten per jaar voor de doven en siechthorenden.
14. William F. Fore, *Television and religion. The shaping of faith, value and culture*, Minneapolis 1987, 52.
15. *Ibid.*, 47.

schrijft Okke Jager. 'Juist wie het theologisch uitgangspunt vooropstelt, kan de empirische gegevens over de menselijke situatie niet verwaarlozen: het is God die de mens ruimte geeft'.¹⁶ Het inslaan van de Geest – 'Soms gebeurt het zomaar'.¹⁷ Daarom kan de kerkelijke omroep eigenlijk alleen in gelijkenissen spreken, zoals Jezus in het publiek in gelijkenissen sprak. 'Zonder gelijkenis sprak Hij tot hen niet, maar afzonderlijk aan zijn discipelen verklaarde Hij alles' (Marcus 4:33). De 'boodschapsec' is niet overdraagbaar! Want wie heeft die zal meer ontvangen, en die niet heeft, hem zal ontnomen worden. De toehoorders dienen zichzelf af te vragen hoe en waarom zij horen. 'Met de maat waarmee gij meet zal u gemeten worden' (Marcus 4: 24). De goede verstaander verstaat reeds; hij kan slechts groeien in de herkenning van de ontmoeting. Het heeft alles te maken met de spanning tussen het Messiasgeheim en de openbaarheid, de publiciteit.¹⁸ Daarom blijft er in de analogie tussen kerk en kerkelijke omroep ook het verschil tussen beide: samenhangend met het verschil dat Jezus aanbracht tussen de discipelen, aan wie Hij alles verklaarde, en de menigte voor wie Hij in gelijkenissen sprak.

De wijze waarop de kerkelijke omroep zich in Nederland heeft ontwikkeld, verschilt sterk van de situatie in veel andere landen. Ook in dit opzicht is het Nederlandse omroepbestel uniek. Of aan de kerkelijke omroep in zijn huidige gedaante de waardevolle ruimte zal worden blijven gegeven om haar aanbod aan de publieke omroep te blijven leveren, hangt intussen af van de mediapolitiek, die hiervoor al of niet de voorwaarden kan scheppen.

Zendmachtiging en secularisatie

Het getuigt van weinig inzicht in de maatschappelijke ontwikkelingen wanneer men thans¹⁹ aan de taak van de kerkelijke omroep zou willen afdoen vanwege een verminderde betekenis van de kerken die het gevolg zou zijn van de kerkverlating.²⁰ In de eerste plaats hebben de kerken geen

zendtijd op basis van ledentallen. In de tweede plaats worden de begrippen kerkverlating, ontzuiling en secularisatie ten onrechte met elkaar verward.

Er is sprake van een grote mate van ontzuiling, maar de kerkelijke omroep (het IKOR) is juist ontstaan uit het streven vrij te zijn van de zuilen en hun belangenbehartiging en beschikbaar te zijn voor de gehele samenleving.

Over de hele linie is in de afgelopen decennia bij maatschappelijke instituties (verenigingen, vakbonden, enzovoort) func-

16. Dr. O. Jager, *Verkondiging en massamedia* (Kampen 1971) 21.
17. Vgl. *Soms gebeurt het zomaar. Over de mogelijkheid van geloofsverkondiging door een kerkelijke omroep*, met bijdragen van F.O. van Genneep, L. Leertouwer en S.J. Doorman, Baarn 1987.
18. Zie het boeiende betoog van Van Genneep in *Soms gebeurt het zomaar*. 'Kan televisie verkondigen? Enige gedachten ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de IKON', 9-45.
19. Zoals het Commissariaat voor de Media in zijn (aanvankelijke) afwijzing van het verzoek om kerkelijke zendtijduitbreiding.
20. Hoewel onmiskenbaar het administratieve ledenaantal van de kerken is teruggelopen, is de kwaliteit van het lidmaatschap in de laatste decennia opmerkelijk geïntensiveerd. De kerkelijke begrotingen blijven min of meer stabiel, hetgeen wil zeggen dat de bijdragen per lid een stijgende lijn vertonen. Het aantal kernleden van de kerken (leden die functies bekleden en vrijwilligerswerk verrichten) becijferde dr. L. Halman recentelijk voor Nederland op 26% – verreweg het hoogste in Europa (afgezien van Ierland). Samen met de modale en randleden bedraagt de kerkelijke lid in Nederland 61% (Loek Halman, *Waarden in de Westerse wereld* (Tilburg 1991) 83). Tussen 1977 en 1986 nam het aantal vrijwilligers in Nederland (18 jaar en ouder) toe met 30%. In dezelfde periode groeide het aantal vrijwilligers in de protestantse kerken met ruim het dubbele van dit landelijk gemiddelde (en in de gehele kerkelijk-godsdienstige sector – incl. de rooms-katholieke – met 56%). Na de sport en de hobby is de kerk de grootste 'werkgever' van vrijwilligerswerk (CBS-gegevens, verkregen via het KASKI; vrijwilligerswerk gedefinieerd als werkzaamheden die minstens gemiddeld 4 1/2 tot 5 uur per week in beslag nemen). Prof. Henau merkt op dat door de kerkelijke pluriformiteit, die in Nederland een historisch gegeven is (er is niet één overgrote staatskerk), het kerklidmaatschap bewuster is en actiever dan in andere landen. 'De maatschappelijke differentiatie heeft hier aanleiding gegeven tot een pluralisme dat in de elektronische media een plaats aan de kerk en religie garandeert zoals nergens anders ter wereld' (E. Henau, 'Van Christelijk Nederland naar Christenen in Nederland', inleiding op het *Symposium 'Boodschap aan de Boodschap'*, gehouden in het kader van het Willibrordjaar op *Kerk en Wereld* te Driebergen, 16-18 november 1989).

tieverlies opgetreden en is sprake van een dalende 'vullingsgraad', dat wil zeggen het aantal leden is teruggelopen. In dit veranderingsproces vormen de kerken geen uitzondering. Dat is echter niet hetzelfde als secularisatie. Felling c.s. kwalificeren 9% van de Nederlandse bevolking als 'gelovig onkerkelijk' (gelovig in de zin van een gearticuleerd christelijk geloof).²¹

'Het kenmerk van de verzuiling is vooral geweest dat mensen en groepen uit verschillende sectoren van de samenleving met elkaar integreerden tot een totaal maatschappelijk verband dat boven de sectoren uitging. De ontzuiling die sinds 1960 is opgetreden heeft dan ook een verlies betekend aan integratie. Allerlei verenigingen en instituten verzwakten, en hun onderling verband eveneens. Juist de ontzuiling heeft de betekenis van radio en televisie en met name ook van de kerkelijke omroep, sterk doen toenemen. In de ontstane leernten heeft de omroep een integratiefunctie gekregen. Als massamedium is hij in de plaats gekomen van allerlei media die vroeger binnen de zuilen voor integratie zorgden, maar die inmiddels niet meer bestaan.'²² De belangstelling voor religieuze en ethische vragen is geenszins afgenomen. De vragen worden op andere wijzen gesteld en de antwoorden gezocht op andere dan de traditionele plaatsen. De rol van de omroep is hierbij inmiddels dominant geworden.

Blijft er een publiek bestel?

De kerkelijke omroep in Nederland is, zoals in het voorgaande is belicht, een zuiver publieke bijdrage aan het publieke programma-aanbod. Hij staat of valt in de toekomst met:

- 1 de handhaving van een levensvatbaar publiek stelsel en
- 2 de continuering van de kerkelijke positie daarbinnen.

De omroepbeleid staat thans op een belangrijk kruispunt. De financiering van Hilversum is in het verleden mede afhankelijk gemaakt van reclame-inkomsten. Thans

blijkt dit de Achilleshiel te zijn van het bestel, doordat de monopoliepositie van het publieke bestel is doorbroken en de concurrentie moet worden aangegaan op de reclamemarkt. Het Hilversumse aanbod wordt zo noodgedwongen gelijkvormig aan dat van de commerciële concurrent. Dit wil tegelijkertijd zeggen dat de omroepverenigingen ook steeds meer gelijkvormig aan elkaar programmeren. De enorme versnippering²³ die de proliferatie van omroepverenigingen, met name door de komst van de oorspronkelijk commerciële zenders TROS en VOO, te zien heeft gegeven, resulteert dus tegelijkertijd in een monotonie die de concurrentiekracht weer verder verzwakt.

De stromingen gaan steeds meer schuil achter de programmatische eenvormigheid. Niet alleen dwingt de commerciële concurrentie en dwingen de omroepverenigingen elkaar daartoe, zelfs de NOS brengt verstrooiende programma's – series, films en dergelijke – die onmogelijk kunnen worden verklaard uit de 'bij uitstek'-taken die zij heeft te verrichten. Het publieke element in ons semi-publieke bestel wordt door het semi-commerciële karakter dus stelselmatig uitgehold. Dat is ook voorspelbaar, gezien de dynamiek van de hier werkzame krachten. Alleen een afscherming van dat publieke element kan het publieke aanbod in de toekomst waarborgen.

De eerste eis voor de omroepbeleid kan dan ook niet anders zijn dan een duidelijke scheiding van geesten en mechanismen aan te brengen in een reeds lang noodzakelijk duaal bestel. Waarschijnlijk is het daarvoor al te laat en is een 'trial' bestel noodzakelijk: zuiver publiek, semi-pu-

21. A. Felling, J. Peters, O. Schreuder, *Geloven en leven. Een nationaal onderzoek naar religieuze overtuigingen* (Zeist 1986) 65/66, 77, 119.
22. *Aide-mémoire*, namens de kerken overgelegd aan het Commissariaat voor de Media bij de hoorzitting van 21 februari 1989 inzake de zendtijduitbreiding, 3.
23. Deze versnippering werd tijdens een recent omroepcongres ook door een vertegenwoordiger van de adverteerderswereld aan de kaak gesteld.

bliek (op de markt opererend, echter zonder winst oogmerk) en commercieel.

De criteria voor de publieke omroep dreigen sinds het tot stand komen van de huidige Mediawet thans te veranderen: ging het blijkens de memorie van toelichting toen nog om openheid, pluriformiteit en non-commercialiteit, thans spreekt de Pinksternotitie van 'het presenteren van een veelzijdig aanbod voor een breed publiek, gebaseerd op een eigen standaard voor de pluriformiteit en de kwaliteit van dat aanbod, daarbij rekening houdend met de concurrentiepositie van dat bestel'.²⁴ Dit is een gevaarlijk vage, en onwerkzame definitie van het publieke bestel. Het is duidelijk dat, wil de minister een zuiver publiek domein in de omroep in stand houden, zij dit financieel moet afschermen van die 'concurrentiepositie'. Immers, reeds nu bewerkt die concurrentiepositie het omgekeerde van kwaliteit en pluriformiteit. Een merkwaardige fictie is ook gelegen in de gedachte dat extra programmageld – betere programma's dus – zouden kunnen concurreren om reclame-opbrengsten. Het succes van RTL-4 is immers bereikt met een gemakkelijk en goedkoop type programmering. Hier blijkt duidelijk dat de

Betere programma's zullen in het huidige mechanisme de publieke omroep nog verder verzwakken

normen van publiek en commercieel niet kunnen worden vermengd. Betere programma's zullen in het huidige mechanisme Hilversum nog verder verzwakken!

Het McKinsey-advies heeft – meer dan het gevolgde Meerjarenplan van de NOS – de eigen eisen onderstreept die voor het publieke stelsel moeten blijven gelden. De IKON heeft er vroegtijdig op gewezen dat iedere meerjarenplanning in onduidelijkheid eindigt, zolang de politiek niet heeft vastgesteld wat, naar inrichtingsvorm en inhoud, in de toekomst onder publieke omroep zal worden verstaan. Zolang dat niet duidelijk is, ontbreekt immers het object van de planning. De kerkelijke omroep verzet zich er dan ook tegen thans te worden betrokken in mechanismen van beleidsvoornemens die wegens deze principiële onduidelijkheid uitsluitend resultaat zijn van willekeur en persoonlijke inzichten van beampten, ambtenaren en bestuurders.

In het schaarse overleg waarin de zogenoemde kleine zendgemachtigden in de recente periode door het Dagelijks Bestuur van de NOS zijn betrokken, heeft de IKON verklaard het – onder het zojuist vermelde voorbehoud²⁵ – in grote lijnen eens te zijn met de McKinsey-aanbevelingen. Het McKinsey-rapport²⁶ onderstreept de eigen kwaliteitseisen die de publieke omroep zich heeft te stellen. Het bepleit versterking op het terrein van de eigen Nederlandse productie, met name van drama, en op dat van identiteitsprogramma's van hoog journalistiek niveau, waaronder de actualiteitenrubrieken. McKinsey concludeert daarbij dat extra aandacht is vereist voor pluriformiteit, kwaliteit, diepgang en originaliteit. Optimale inzet van medewerkers (geen leegloop, geen 'werkgelegenheids-programmering') en aankweek van nieuw talent dienen prioriteit te zijn. Professionaliteit²⁷ is het sleutelwoord. Maximaal moet

24. Nota *Publieke omroep in Nederland*, van de minister van WVC, aan de TK aangeboden op 6 juni 1991, 13.

25. Voert de minister een mediabeleid of een reclame-inkomstenbeleid?

26. McKinsey & Company, *Herwinnen van aantrekkingskracht door versterking van televisieprogrammering*, Eindrapportage aan NOS-bestuur, 19 december 1990.

27. Terwijl de 'kleine zendgemachtigden' wordt verweten dat zij door hun bestaan de verbetering van het pu-

worden samengewerkt tussen zendgemachtigden op één net. Netcoördinatie van de programmering alsmede afstemmen van de programma's tussen de drie publieke netten onderling – rekening houdend met de concurrentie – vormt het sluitstuk van het nieuwe omroepgebouw.

De IKON onderschrijft deze beginselen geheel. De IKON sprak zich reeds vroegtijdig publiekelijk uit voor een onafhankelijke *channelmanager* die tot taak zal hebben het door de zendgemachtigden geleverde aanbod optimaal te plaatsen. Sinds 1988 is er goede samenwerking tussen IKON, HOS en RVU. De IKON zelf is niet minder dan een fusie van de omroepactiviteiten van de dertien participerende zendgemachtigde kerken (acht binnen de stichting, vijf in samenwerking met de stichting). Aan de programmatische eisen van McKinsey – eigen produkt, eigen profiel, een door de RTV-kritiek bevestigd kwaliteitsniveau – voldoet de kerkelijke omroep. Werkgelegenheidsprogrammering komt niet voor; jeugdig omroep talent begon zijn carrière veelvuldig bij de IKON. Vandaar dat het McKinsey-team bij zijn aanbevelingen er van uitging dat de programma's als van de IKON en de Humanistische Omroep Stichting in de avonduren thuishoren, en niet in dagtijd. De door deze omroepen gemaakte *genres* voldoen immers aan de eisen die aan *prime-time* gesteld worden.

Het Meerjarenplan van de NOS vermeldt vervolgens terecht dat de vergaande vormen van samenwerking per televisienet in principe niet bij de 'kleinen', maar juist bij de grote omroepen tot bezuiniging kunnen leiden.²⁸ Immers, die vergaande vormen van gezamenlijkheid zouden *doublures* doen ontstaan bij de indirecte diensten, zoals studiediensten, beleids- en documentatie-afdelingen, personeelsdiensten, voorlichtings-*units* enzovoort. Bij de IKON bedraagt de *overhead*²⁹ niet meer dan 5% van de totale bedrijfskosten. Er zijn geen afdelingen die niet onmiddellijk op het programmawerk zijn betrokken. Het IKON-bedrijf is een intensief werkend programma-

atelier, waarvan invoeging op welk net dan ook probleemloos en zonder kosten kan plaatsvinden. Dat deze ook zonder bezuinigingen moet geschieden spreekt vanzelf, indien aan de kwaliteitseis voor de programmering wordt vastgehouden.

Komende besluitvorming

Thans staat de politiek voor belangrijke beslissingen over de toekomstige structuur van de publieke programmering en de verhouding daarvan tot de commerciële omroep. In dit kader is ook de wettelijke, bestuurlijke en financiële positie van de kerkelijke omroep aan de orde. Uit het voorgaande is duidelijk dat in een dual (of triaal bestel) de kerken volop thuishoren in het publieke domein. Tot slot worden enkele standen van zaken gegeven en conclusies getrokken van concrete aard.

a. 'Kerkelijk programma'

'De Mediawet schrijft voor dat een kerkgenootschap of een daarvan afgeleid orgaan als de IKON zijn programma geheel moet gebruiken voor een kerkelijk programma. Bij de IKON is daar geen sprake van', zo weet De Telegraaf,³⁰ 'want bij de kerken ligt zijn werkelijke interesse niet. Met een kerkelijk programma heeft de IKON al jaren niets meer van doen'. Het schijnt dat deze 'onpartijdige'³¹ visie, niet gehinderd door

-
27. blikke omroepsysteem in de weg staan – waarbij ongemerkt het begrip 'programmaverbetering' is gaan betekenen 'bevordering van programma's die de reclame-inkomsten maximaliseren' – wordt gemakshalve niet alleen aan de inhoud van de programmering voorbijgegaan, maar ook aan de professionaliteit die juist in de kleine organisaties hoog is opgevoerd. Vermelding in dit verband verdient het feit dat het eerste leerboek voor het televisiewerk is geschreven door een tweetal programmamakers uit deze 'kleinen' afkomstig, t.w. Eric Oosthoek (IKON) en Ab Reevoort (NOT): *Basisboek televisiemaken. Handboek voor het recenseren en produceren van vdeo-programma's*, Wolters-Noordhoff (Groningen 1990) 412.
 28. NOS-Bestuur, *Meerjarenplan 1991-1995, Nederlandse publieke omroep. Deel I: Televisie*, 19 april 1991, 11.
 29. Telefoon, huishoudelijke dienst, financiële administratie, algemene directie, ondernemingsraad.
 30. Hoofredactioneel commentaar op 6 december 1989.

enige kennis van zaken, eveneens veld wint in Hilversum en Rijswijk. Uitgesproken wordt zij meestal niet, maar voelbaar is de gedachte dat de kerk in de omroep zich moet beperken tot het uitzenden van kerkdiensten of het houden van theologische lezingen. Dat ook de kerk zich heeft te meten aan eisen van artistieke en van professionaliteit samenhangend met de aard van het medium, ontgaat uiteraard diegenen die behept zijn met wat hierboven een negentiende-eeuws kerkbegrip werd genoemd.

Gelukkig is er ook kennis van zaken. 'De IKON is een onmisbare stem van een bidende en werkende kerkgemeenschap', aldus besloot minister Brinkman zijn toespraak bij het veertigjarig jubileum van dit interkerkelijk samenwerkingsorgaan. 'De IKON toont aan iedereen die er kennis van wil nemen dat de kerk van vandaag een kerk is die op maandag en zaterdag net zo goed moet 'uitzenden' als op zondag. En dat daarbij de pluriformiteit van de samenwerkende kerken ook tot uitdrukking komt in de pluriformiteit van het IKON-programma-aanbod, is alleen maar gezond.'³²

Hierboven werd reeds een belichting gegeven van de ontwikkeling van het programma en de programafilosofie. Wettelijk en bestuurlijk is de stand van zaken aldus. De Mediawet bepaalt voor iedere categorie van zendgemachtigde de doelstelling in termen van een tautologie. Zo zegt artikel 50.3 MW: 'Een kerkgenootschap gebruikt zijn zendtijd geheel voor een kerkelijk programma'; analoge formuleringen worden in hetzelfde artikel gegeven voor de omroepverenigingen,³³ de educatieve omroepinstellingen, de genootschappen op geestelijke grondslag en de politieke partijen. Dat wordt uiteraard niet nader ingevuld; dan zou de wet in strijd komen met de in de Grondwet verankerde vrijheid van meningsuiting en de pers- en omroepvrijheid. Preventieve en programmatische overheidsbemoediging met de omroep is in Nederland ondenkbaar. Artikel 48 MW geeft de richtlijn: 'Iedere instelling die

zendtijd heeft verkregen bepaalt, onverminderd het bij of krachtens de wet bepaalde, vorm en inhoud van haar programma en is verantwoordelijk voor hetgeen in haar zendtijd wordt uitgezonden.' De memorie van toelichting stelde nog eens wat vanzelfsprekend is: 'De inhoud van de programma's wordt uitsluitend door de omroepinstellingen zelf bepaald. Aantasting daarvan door derden – inclusief de overheid – is uitgesloten.'³⁴

Alle programmamakers bij de IKON worden rechtstreeks door het kerkelijke bestuur benoemd. Het bestuur is verantwoordelijk voor het éne, oecumenische programmabeleid. Het onderhoudt daartoe een veelvuldig contact met de (tweehoofdige) directie, die leiding geeft aan het programmabedrijf. De niet-participerende kerken (ZVK-kerken) hebben geregeld overleg met de directeur Algemene Zaken over de eigen en gemeenschappelijke belangen.

De IKON is geen zendgemachtigde,³⁵ al zijn sommige beleidsmakers van dit gegeven niet op de hoogte. Artikel 36.4 MW geeft voor de kerken een drietal mogelijkheden aan ter verzorging van hun programma's. Zij kunnen zich wenden tot de NOS, tot een omroepvereniging (zoals het RKK heeft gedaan bij de KRO) of zij kunnen zelf een orgaan in het leven roepen. Zulk een uitvoeringsorgaan is de IKON.

31. Zijn verklaring van onpartijdigheid 'uitsluitend in dienst van 's lands belang' laat *De Telegraaf* dagelijks aan zijn commentaar voorafgaan.

32. Symposium van 8 november 1986 te Driebergen. De tekst van de rede is afgedrukt in *Afstemmen op morgen*, IKON-beleidsnota 1988, 56-58.

33. Voor hen geldt het, bij a.m.v.b. nader te regelen, 'algemeen programmavoorschrift'.

34. TK, vergaderjaar 1984-1985, 19136, nr. 3, 103.

35. Deze stand van zaken werd terecht – gecontinueerd door aanvaarding van een tweetal moties Van der Sanden/Beinema, TK, vergaderjaar 1985-1986, 19136, nrs. 31 en 35. Dat art. 36 lid 1 MW het mogelijk maakt om wel degelijk een zendmachtiging toe te wijzen aan een rechtspersoon waarin kerken of geestelijke genootschappen samenwerken, laat de positie van de IKON-kerken onverlet: de bepaling was wenselijk met betrekking tot de IOS (Islamitische Omroep Stichting), die houdster is van haar zendmachtiging.

Met ieder van de dertien kerken, zowel de acht participerende als de vijf niet in de stichting deelnemende kerkgenootschappen, heeft de IKON een overeenkomst gesloten, waarbij de kerken zich de in artikel 48 bedoelde eigen verantwoordelijkheid voorbehouden en regelen.³⁶ Twee-jaarlijks verantwoordt de IKON bij de kerkbesturen zijn activiteiten en voorgenomen beleid.³⁷

De kerken zijn dus zelf de zendgemachtigden. Voor de veertien kerken die uitzenden onder het hoofd RKK, IKON en ZVK geldt, dat deze zendmachtiging aan hen gezamenlijk is gegeven. De jaarlijkse radio- en televisiezendtijdbesluiten specificeren niet de zendtijd voor ieder kerkgenootschap afzonderlijk.³⁸

De ontwikkeling van het kerkelijk programma naar zijn huidige kwaliteit is – ten overvloede – door de verantwoordelijke ministers ook *expressis verbis* gesanctioneerd. Een KB van 1972 stelde reeds 'dat "kerkelijke uitzendingen" blijkens de woordingsgeschiedenis en de strekking van artikel 16 OW een begrip is dat meer omvat dan "uitzendingen van godsdienstoefeningen"'.³⁹ De memorie van toelichting op het ontwerp-Mediawet luidt met betrekking tot het bovengeciteerde artikel 50: 'Een programma op kerkelijk of geestelijk terrein, zoals bedoeld in het derde en vierde lid, kan conform de huidige praktijk ruim worden opgevat.'⁴⁰

b. Onderbrenging bij de NOS is uitgesloten

In Hilversum heeft het gezamenlijke besef publieke omroep te zijn zeer geleden. Gedurende de laatste zeven jaren is aan de gezamenlijkheid geleidelijk aan grote afbreuk gedaan. Daar alle zendgemachtigden het moeten hebben van de éne, in omvang beperkte omroepbegroting, is een concurrentiestrijd ontstaan om de schaarse middelen en om de plaatsing binnen het zendschema. De kerken zijn, evenmin als de overige zendgemachtigden ex artikel 36 MW, niet in het NOS-bestuur vertegenwoordigd. Het overleg dat de NOS-voorzit-

ter op grond van artikel 19 MW gehouden is te voeren met de 'kleine zendgemach-

Het overleg van de NOS-voorzitter met de kleine zendgemachtigden schiet tekort

tigden' is, zacht uitgedrukt, deficiënt. Ontvingen deze laatste in de tijd van het gezamenlijkheidsdenken op zijn minst nog de bestuursdossiers van de NOS – NOS-besluiten regarderen immers ook hen –, sinds enkele jaren blijft ook deze informatie achterwege (recentelijk zelfs nog met betrekking tot een rechtstreeks besluit *over* RKK en IKON), doordat het NOS-bestuur 'nog slechts besloten' vergadert.

In deze overlevingsstrijd die de NOS zelf en de omroepverenigingen voeren wordt bij voortduring gewezen in de richting van

36. Hiervan was de minister kennelijk niet op de hoogte toen hij in de *Nota naar aanleiding van het Eindverslag* (TK, vergaderjaar 1985-1986, 19136, nr. 13, 15/16) opmerkte: 'de regeling in het bestaande stelsel heeft als nadeel dat niet duidelijk is wie verantwoordelijk is voor de inhoud van het programma: de kerkgenootschap of de instelling waaraan de verzorging van het programma is opgedragen'. Om die reden wilde de minister aan die instelling dan ook maar de zendmachtiging verlenen, hetgeen door de aanvaarding van de moties Van der Sanden/Beinema geen doorgang vond.

37. Dit tweejaarlijkse verslag is het meest uitgebreide dat in Hilversum door enige zendgemachtigde wordt uitgebracht. Naast de beleidsverantwoording wordt ook letterlijk verslag gedaan van de uitgezonden programma's.

38. Dit accentueert de eenheid van optreden van de kerken in de omroep; zie hierna onder b).

39. KB van 9 augustus 1972, nr. 23 (A.B. 1973, nr. 194, 524).

40. TK, vergaderjaar 1984-1985, 19136, nrs. 1-3, 116.

de 'vele kleine zendgemachtigden' die een goede inrichting van het bestel vanwege de door hen geïntroduceerde versnippering in de weg zouden staan. In de recente strijd om de zenderindeling werd de Humanistische Omroepstichting verwezen naar uitzendtijden na 23.15 en op de middag, een pogen dat alleen niet slaagde omdat de grote omroepen het onderling niet eens konden worden over de zendercombinaties, zodat de zendersamenstelling voor een jaar nagenoeg ongewijzigd bleef.⁴¹

Er hoeft niet gearzeld te worden deze argumentatie demagogisch en misleidend te noemen. In de eerste plaats omdat de werkelijke versnippering, die thans oorzaak is dat de 'vele' zendgemachtigden zich verdringen, eenvoudig is ontstaan uit de proliferatie van omroepverenigingen en uit de explosie van zendtijd die hun sinds de jaren zestig is toegewezen. Spreken van '32' (televisie)zendgemachtigden is niet ter zake, omdat ten onrechte de kerken dan afzonderlijk worden geteld. Daar de kerken intern coördineren, is het onjuist te spreken van veertien extra programma-aanbieders; er is één coördinerende instantie.⁴² In de tweede plaats is de zelfstandigheid van de IKON nimmer een belemmering geweest voor optimale samenwerking en goede coördinatie.

In de derde plaats blijkt onkunde met het inzake de 'versnippering' door de regering gevoerde beleid. De memorie van toelichting bij de Mediawet spreekt daar wel degelijk over, en wel aldus. 'Het kabinet heeft zich beraden op de plaats en de positie van de kleine landelijke zendgemachtigden in een vernieuwd publiek omroepbestel. Daarbij heeft het enerzijds overwogen dat in een pluriform bestel ruimte moet zijn voor zendgemachtigden als de IKON en het Humanistisch Verbond,⁴³ maar dat anderzijds veel te zeggen valt voor het zoveel mogelijk tegengaan en voorkomen van versnippering van zendtijd en organisaties.⁴⁴ Deze overweging, die derhalve niet op de kerken en de HOS betrekking had,

leidde tot het schrappen van artikel 19 OW, waardoor de zendmachtiging kwam te vervallen van de Bond Zonder Naam.

Niettemin hanteren beambten, ambtenaren en sommige politici het versnipperingsargument ten faveure van hun gedachte dat (onder meer) de kerkelijke zendtijd bij de NOS zou moeten worden ondergebracht. De Mediaraad lanceerde deze gedachte in drie adviezen.⁴⁵ Terwijl de Mediaraad om evidente redenen een uitzondering maakt voor de overheidsvoorzichting en de politieke partijen⁴⁶ – immers geen omroepentiteiten maar zelfstandige maatschappelijke instellingen – doet hij dat niet voor de kerken, voor welke hetzelfde geldt. Bovendien komt de Raad in conflict met het in Nederland belangrijke onderscheid tussen kerk en staat en de gegroeide verhoudingen in dit opzicht. Negen kerkbesturen hebben, na kennisgeving van dit Mediaraad-advies, zich dan ook in niet mis te verstane bewoordingen per brief tot de minister gericht, waarbij zij de gedachte aan een dergelijke relatie met de NOS principieel en absoluut van de hand wezen.⁴⁷ Toen de minister in het UCV-

41. Behoudens de ruil van AVRO en VARA.

42. NI. voor IKON/ZVK. Het RKK deelt haar adres met de KRO. Het door Marcel van Dam, de NOS-vice-voorzitter, de minister en anderen genoemde 'onwerkbare' aantal van '32' zendgemachtigden is aldus samengesteld: 8 omroepverenigingen + NOS + de minister van AZ + de STER + Educom + 14 kerken (RKK, IKON/ZVK) + HOS, IOS, NIK, DVG + de gezamenlijke politieke partijen = 32.

43. Zoals de kerken hun programmering opdroegen aan de IKON, deed het HV dit aan de HOS (Humanistische Omroep Stichting).

44. *Memorie van Toelichting* bij het wetsvoorstel Mediawet, 14 februari 1985, gestencilde uitgave, 10.

45. *Advies inzake de toekomst van de omroep*, 29 november 1989, 11; *Advies inzake de toekomst van de omroep (2)*, 20 februari 1990, 5-7; *Advies inzake het Meerjarenplan NOS*, 28 mei 1991, 5/6. Op 22 februari 1990 leverde de IKON-voorzitter per brief uitvoerig commentaar aan de voorzitter van de Mediaraad, welk standpunt door de Raad, blijkens laatstgenoemd advies, niet werd verdisconteerd.

46. *Advies* van 20 februari 1990, 6.

47. Brieven, in 1990 verzonden aan de minister van WVC, van de Rooms-Katholieke Bisschoppenconferentie, 13 maart; Algemene Doopsgezinde Sociëteit, 22 maart; Oud-Katholieke Kerk van Nederland, 19 april; Christelijke Gereformeerde Kerken, 23 mei; Gereformeerde Kerken in Nederland, 21 juni; Gereformeerde Ker-

debat van 16 september jongstleden aan de suggestie van de Mediaraad refereerde, noemde zij dit terecht een 'gevoelige materie' want op dit advies van de Raad was, aldus de minister, een 'storm van protest' gevolgd. Het is te hopen dat de minister ter gelegener tijd niet op de intensiteit zal ingaan, maar op de kwaliteit, namelijk de inhoud van het 'protest', onmiddellijk samenhangend met de verhouding kerkstaat. Van de zijde van de Partij van de Arbeid was, door tussenkomst van het Trefpunt van Socialisme en Levensovertuiging, overigens eerder bericht,⁴⁸ dat de Tweede Kamerfractie van deze partij eveneens de suggestie van de Mediaraad verwerpt.⁴⁹

c. Herkenbaarheid

Op 29 januari 1991 sprak de Raad van State uit dat de geringe zendtijd uitbreiding die de veertien kerken (RKK, IKON, ZVK) reeds in 1988 (en eerder) hadden gevraagd, gerechtvaardigd was. Temidden van de explosie van zendtijd voor de 'grote' zendgemachtigden sinds de jaren zestig was inmiddels de herkenbaarheid van de kerkelijke programmering te zeer in het gedrang gekomen. Het Commissariaat voor de Media wees op 24 april de gevraagde zendtijd toe, per 1 oktober 1991.

De herkenbaarheid en de te herkennen kwaliteit van het programma-aanbod hangen niet alleen af van de hoeveelheid tijd die – onder meer gegeven het weekritme in de media – aan een kritische minimumgrens is gebonden, maar ook van de plaats, het geld en de beheersing van het productieproces.

De plaatsing van de programma's van de 'kleine zendgemachtigden' dreigt in de boven aangeduide interne concurrentiestrijd in Hilversum (een concurrentie van de groten ten koste van de kleinen) in het gedrang te komen. Het NOS-bestuur is, naar het oordeel van de IKON en de HOS, niet de aangewezen instantie om over de plaatsing te beslissen; het bestaat immers uit louter concurrenten. Daarom hebben beide omroepinstellingen dan ook aan de

Vaste Commissie van Welzijn en Cultuur van de Tweede Kamer verzocht⁵⁰ de toewijzingsbevoegdheid in de komende wetgeving niet in handen te leggen van de NOS, maar te laten bij het Commissariaat voor de Media, overeenkomstig het huidige artikel 38.3 MW.

De financiering van de kerkelijke omroep geschiedt geheel uit de omroepbegroting. Op dit punt doet zich thans in de voorgenomen gedachtengang van het Commissariaat voor de Media een merkwaardige inconsequentie voor. Terwijl de status, de doelstelling en het gevoerde beleid tussen omroepverenigingen en kerken principieel verschillen, worden die beide categorieën van zendgemachtigden thans over één kam geschoren, doordat het officiële financieringsniveau van de omroepverenigingen tot uitgangspunt wordt genomen ter beoordeling van het 'uurbedrag' van de kerken. In een schrijven van 4 juli 1991 aan het NOS-bestuur (niet aan de kerken! – zij ontvingen afschrift) beoogt het Commissariaat een aanpassingsbeweging naar beneden in de financiering van de programma's van de kerken en geestelijke genootschappen, zodat die meer in lijn komen met de omroepverenigingen. Het Commissariaat treedt daarbij zelfs in een beoordeling van de doelstelling van de kerkelijke zendgemachtigden, zodat het zich op gespannen voet begint te vinden met de wetgeving.

Opportuniteitsargumenten hebben de overhand: in een tijd waarin de omroepreserve met uitputting wordt bedreigd, moeten de kerkelijke uurbedragen kennelijk naar beneden. Op deze plaats zal niet wor-

→

ken in Nederland (Vrijgemaakt), 21 juni; Nederlands Gereformeerde Kerken, gedateerd juni; Nederlandse Hervormde Kerk, 6 juli; Unie van Baptistengemeenten, 18 juli.

48. Blijkens (aan IKON en HOS ter beschikking gesteld) afschrift van de brief van A.J. Engelsman, secretaris van het Trefpunt aan de Tweede Kamerfractie van de PvdA, d.d. 6 juni 1990.

49. De opmerkingen van mevr. Van Nieuwenhoven in het genoemde UCV-debat zijn met dit gecommuniceerde fractiestandpunt niet in lijn.

50. Per brief van 26 september 1990.

den ingegaan op de zakelijke en analytische weerlegging van deze denkwijze, die, in zijn consequentie, op termijn het einde van een volwaardige kerkelijke programmering zou betekenen. Die weerlegging is geschied in een recent schrijven van de besturen van de IKON en van het Humanistisch Verbond aan de Vaste Commissie voor WVC,⁵¹ waaraan een gedetailleerd *Aide-mémoire* is toegevoegd. Hoofdpijn van het betoog is, dat de kerkelijke programmering aan meer intensieve eisen moet voldoen dan die van de omroepverenigingen, en daardoor duurder is. De omroepverenigingen hebben dit door hun eigen beleid gedurende een reeks van jaren ook bevestigd, doordat zij een grote hoeveelheid zendtijd hebben gevraagd en gekregen waartegenover geen of geen volledige financiële middelen hebben gestaan. De kerken zouden, wanneer zij thans zouden worden gemeten aan dit deficiënte financieringsniveau, gestraft worden voor andermans beleid.

Wanneer de wetgever voornemens is ook in de toekomst binnen het omroepbestel een publiek domein te garanderen en wanneer de kerken gerekend blijven worden tot die publieke programma-aanbieders, dan volgt dat de financiering van hun omroepactiviteiten volop door de publieke middelen bekostigd zal moeten blijven, gevrijwaard tegen erosie uit hèt zij de concurrentie van de commerciële omroep,⁵² hèt zij van de semi-publieke omroep. Het korten op de kerkelijke uurbedragen in de huidige overgangsfase zou neerkomen op een *ad hoc* maatregel die schadelijk is voor wat straks zal overblijven als zuiver publiek omroepstelsel, doordat die daarop op ongerichte wijze prejudicieert. In dit verband mag er op worden gewezen dat de wellicht straks noodzakelijke verhoging van de omroepbijdrage mede zal worden opgebracht door vijf miljoen kerkleden.

Tenslotte dient nog een enkele opmerking te worden gemaakt over de beheersing van het productieproces. De omroepbedrijven van IKON en HOS zijn, als ge-

volg van hun motivatie, professionaliteit en kleine schaal, te kenschetsen als efficiënte programma-*ateliers*.⁵³ Dit blijkt uit de zeer geringe *overhead*-kosten en uit de kosten-batenverhouding in het productieproces van programma's.⁵⁴ Kleine bedrijven hebben, als het gaat om artistiek produkt, geen schaalnadeel, maar -voordeel. De interne communicatie, met name tussen programmamakers en -leiding, verloopt onder optimale condities en via korte lijnen. Veel specialismen zijn in één persoon verenigd: bij de indirecte diensten is sprake van een veelzijdige combinatie van taken en weinig functiescheiding. Een slagvaardig beleid is mogelijk. Productie is geen 'uitvoering', maar een geïntegreerd deel van het maakproces. Onderdelen van dit bedrijfsgebeuren, waarin een waardevolle ervaring is opgebouwd, kunnen slechts worden gedelegeerd aan grotere verbanden op straffe van kostenstijging en verlies van creativiteit en betrokkenheid. IKON en HOS staan dan ook zeer kritisch tegenover de thans in Hilversum heersende 'ideologie van de grote schaal'. Zo wordt bijvoorbeeld de stelling verdedigd dat netpartners gezamenlijk gehuisvest moeten zijn. De techniek en het uitzendproces maken dit echter allerminst noodzakelijk. Een consistent netprofiel komt tot stand door goede coör-

51. Gedateerd 22 augustus 1991.

52. Dat is ook hierom niet logisch, omdat de concurrentie van RTL-4 de kijkcijfers van IKON en HOS *niet nadelig heeft beïnvloed*. Kennelijk kiest het publiek voor de kerkelijke programma's ongeacht het alternatieve aanbod van commerciële zijde.

53. De recente, aan het Commissariaat voor de Media uitgebrachte rapportage van de accountants Reyn, de Blaey Rotterdam, is in geen enkel opzicht een onderzoek geweest naar het al of niet bestaan van deze efficiëntie. De methode kwam uitsluitend neer op het zoeken naar een financieringscriterium op basis van het normatief stellen van de programmering van de grote omroepen.

54. Deze baten, tot uitdrukking komend in de kwaliteit van de programmering in relatie tot de doelstelling die de zendgemachtigden zich ex art. 48 MW hebben gesteld, is uiteraard moeilijk te meten en te vergelijken. Toch is het merkwaardig, dat hiertoe althans geen pogingen worden gedaan. Waarderingscijfers, aansluiting op maatschappelijke relevantie, en ook de professionele *RTV-kritiek* en nationale en internationale festivalbeoordelingen zijn onder meer mogelijke objectiveringsgronden bij deze beoordeling.

dinatie van het programma-aanbod, niet door gebruik van dezelfde kantine of door uitbesteding van delen van het productieproces aan grote bureaucratische eenheden.⁵⁵ Samenwerking met het doel van wederzijdse kostenbesparing bij meerdere zendgemachtigden kan, ook voor IKON en HOS, zeer ver gaan; maar de besluitvorming daartoe dient te geschieden op basis van eigen verantwoordelijkheid en zelfstandigheid, alsmede op grond van deugdelijke kostenanalyses.

Toekomstige positie van de kerkelijke omroep

De minister van WVC heeft in het UCV-debat van 16 september 1991 een beleidsnotitie toegezegd over 'de problematiek van de kleine zendgemachtigden', in antwoord op het verzoek dat CDA-kamerlid Beinema haar dienaangaande deed. Hierboven is uiteengezet, hoezeer die 'problematiek' problematiek is vanuit het concurrentiegezichtspunt dat van de zijde van de grote omroepen en de NOS sinds de laatste jaren wordt gehanteerd. De kerken doen een beroep op de wetgever en de media-autoriteiten de positie van de 'kleine zendgemachtigden' te bezien overeenkomstig de nog steeds bestaande criteria van het omroepbeleid die gelden ten aanzien van het publieke aanbod: openheid, pluriformiteit, kwaliteit, non-commercialiteit, worteling in de samenleving. Dat zo uiteenlopende zendgemachtigden als kerken, politieke partijen, educatieven en andere worden aangeduid met de verzamelnaam 'klein' bewijst hoezeer hun positie pleegt te worden bezien vanuit – dat is thans: in concurrentie met – de 'groten'. De wetgever kan daaraan niet meedoen, maar dient voor alle componenten van het publieke stelsel de eigen plaats te waarborgen. Inmiddels mag ook de kwaliteit bekend worden verondersteld waaraan de programma's die IKON, HOS, RVU en andere 'kleine' omroepinstellingen in de afgelopen decennia hebben ontwikkeld, blijken te voldoen. Die groei heeft kunnen

plaatsvinden dank zij en ten behoeve van hun publieke functie. Zij kunnen slechts worden gecontinueerd binnen de bescherming van de publieke ruimte.

Wat de kerken betreft: als niet-omroepinstellingen kunnen zij slechts blijven participeren in het publiek omroepaanbod op grond van een zendmachtiging die expliciet in de wet is geregeld. Daar ligt hun enige omroepstatuut. Wanneer thans wordt gesproken over het toekennen van een 'zendmachtiging' aan 'een net', dan wordt hiermee iets verschillends bedoeld, dat de zojuist gemaakte constatering onverlet laat. Het komt mij voor dat hier begripsverwarring optreedt. Rechtspersonen die tot het publieke omroepbestel worden toegelaten ter verzorging van landelijke programma's, behoeven een zendmachtiging. Juist bij de kerken ligt de verantwoordelijkheidskwestie principieel en duidelijk. Zij zelf dienen volop aanspreekbaar te blijven op hun aanbod, een aanspreekbaarheid – van programmamakers en radiopastores – die niet kan worden gedelegeerd aan de *PR*-afdeling van een gezamenlijkheid. Kerken worden geen 'afdeling van de NOS'.

Een efficiënte netstructuur komt tot stand op grond van federatieve afspraken tussen netpartners, en een bij overeenkomst te regelen overdracht van gezamenlijkheidsbevoegdheden aan een onafhankelijk *channel-management*. Het programmatische profiel dient ieders aanbod te respecteren, maar, met inachtneming van de terzake bestaande randvoorwaarden, optimaal te plaatsen. Bij de programmvorbereiding kunnen de samenwerkende zendgemachtigden al doende veel op elkaar afstemmen, in het belang van de gezamenlijkheid.

Voor IKON en HOS ligt het, in het inmiddels vormkrijgende televisielandschap,⁵⁶

55. De huisvestingskosten zouden voor de IKON bovendien twee- à driemaal zo hoog worden, hetgeen neerkomt op een nutteloze kostenstijging ten laste van het programmaged.

56. De radio blijft hier buiten beschouwing. aangezien

voor de hand dat zij aanschuiven bij NCRV en AVRO op Nederland 1. Er is geen enkele bestuurlijke of bedrijfsmatige logica die de plaatsing afdwingt van alle 'zendgemachtigden zonder leden' op het net waarop in de toekomst ook de NOS zal uitzenden. Zoals RKK een natuurlijke partner is van de KRO, zo zijn de IKON en de HOS (zoals eventueel ook de RVU) voor de hand liggende complementen naast de NCRV en de AVRO (zonder hiermee bilaterale banden te suggereren zoals die welke historisch bestaat tussen KRO en RKK). Desgewenst kunnen de overige kerken en genootschappen bovendien gemakkelijk worden bijgeplaatst, zonder problemen voor het zendschema (hun zendtijd is hetzij zeer gering,⁵⁷ of kan in dagtijd worden geplaatst).⁵⁸ Dit geeft dit net een wezenlijk publieke legitimiteit. Daar de omroepverenigingen beschikken over concurrentiewapens tegen de commerciële media, en bovendien inkomsten kunnen genereren uit nevenactiviteiten, terwijl dit voor de kerken niet geldt en mag gelden, dienen de uurbedragen van de kerken en genootschappen op geestelijke grondslag, mede ten behoeve van hun kwalitatieve bijdrage aan het gezamenlijke netprofiel, in stand te blijven.

De minister heeft op 16 september

jongstleden aangekondigd de 'positionering' van onder andere de kerken en genootschappen aan de hand van de aan het CDA toegezegde notitie te bespreken, nadat in het voorjaar 1992 de discussie over het rapport-Donner (over de juridische mogelijkheden voor uittreding van TROS en VOC) zal zijn gevoerd. Dat is een logische volgorde. De verschillende aspecten van zendmachtiging, netkeuze en netbestuur, financiering en zelfstandigheid van RKK, IKON en HOS kunnen slechts in hun samenhang aan de orde komen. Op geen van de deelaspecten zal dan ook vóór het parlementaire overleg mogen worden beslist.

→

hier sprake is van een mate van marginalisering van de kerken, die een aparte beschrijving en analyse zou vergen. Het NOS-Meerjarenplan 'deel II' wordt in dit najaar verwacht.

57. Het Nederlands Israëlitische Kerkgenootschap en de vereniging De Vrije Gedachte hebben ieder één uur tv-tijd per jaar.
58. De IOS verklaarde zich hiervan in principe geen tegenstander; ook IKON-kerkdiensten plegen buiten de avondprogrammering te vallen, m.u.v. (Kerst)nachtdiensten.

